

Р.О. Стефанчук*

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА НІМЕЧЧИНИ

Проблеми правового регулювання та охорони суспільних відносин у сфері приватного життя фізичної особи завжди залишались дискусійними у правовій науці. Такий постійний інтерес науковців до даного питання визначався декількома основними обставинами. Насамперед, це обумовлюється доволі специфічною сферою. Адже сфера приватного життя визначається поняттям особистої свободи фізичної особи та не може зазнавати безцеремонного втручання з боку законодавця, оскільки тісно співвідноситься із сферами людської життєдіяльності, які знаходяться за межами правового регулювання (дружба, кохання, інтимні відносини). І складність позитивного законодавчого врегулювання приватного життя людини полягає, перш за все, у визначенні та встановленні меж, які з точки зору моральних засад суспільства є допустимими і не будуть розглядатись як неправомірне втручання законодавця “своїми брудними руками у кришталево чисте лоно внутрішньої духовності, моральності та інтимності людських почуттів”. Саме такий погляд і визначив домінування у питанні правового впливу на стосунки, що складаються у сфері людської приватності переважно охоронної функції права.

Взагалі ж засадами позитивного правового регулювання та охорони відносин у сфері приватного життя виступає Конституція України, що у ст.ст. 30-32 закріплює основні положення, якими гарантуються права на недоторканість житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також заборона втручання в особисте та сімейне життя. Враховуючи такий стан речей, наукові дослідження цього питання проводились переважно в сфері конституційного аспекту. Так, автори виходять із того, що важливість даних положень співвідноситься із важливістю гарантування найбільш фундаментального права людини — права на життя. Адже людина не може існувати в суспільстві без сфери приватних нематеріальних інтересів, які оточують людину та визначають її як особистість.¹ Серед інших ми б виокремили наукові дослідження О.Є. Кутафіна, І.Л. Петрухіна, Г.Б. Романовського, Ф.М. Рудинського. Дослідження цього питання серед цивілістів (В.І. Бобрика, Л.О. Красавчикової, М.М. Малєної та інших) має переважно загальний характер, або ж, навпаки, є дослідження окремих сторін правової регламентації чи охорони приватного життя фізичної особи. Однак, на нашу думку, наукові дослідження регламентації та охорони приватного життя фізичної особи повинно мати комплексний характер і сприяти створенню єдиного механізму впливу на таку важливу сферу суспільного життя фізичної особи, якою є її *приватність*. Саме це і визначатиме мету нашого дослідження. Однак аналіз чинного законодавства дає нам підстави стверджувати, що в ньому не виділяється окремо такої комплексної категорії, як “приватність”. Натомість законодавство оперує низкою інших узаконених понять та категорій, зокрема “особисте життя”, “сімейне життя”, “недоторканість житла чи іншого володіння”, “таємниця листування”, “таємниця телефонних

© Стефанчук Р.О., 2005

* проректор з наукової роботи, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права, старший науковий співробітник Подільської лабораторії НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Батулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. — Харків: Ін Юре, 2003. — С. 174-175.

розмов”, “таємниця телеграфної та іншої кореспонденції” тощо. Проте таке різноманіття законодавчо закріплених понять та термінів визначає лише окремі сторони такого поняття, як “приватність”. Із огляду на це, на нашу думку, поняття “приватність” слід розуміти як *соціальну цінність, яка охоплює всю приватну життєдіяльність людини, що організується та здійснюється в сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що здійснюються в період, вивільнений від публічних субординаційних зобов’язань (трудових, службових, посадових, навчально-освітянських, громадських тощо)*. Отже, категорія “приватності” є комплексною та такою, що суттєво ширша від інших суміжних категорій (наприклад, “особисте життя”), оскільки суцільно поглинає всю сферу приватного життя фізичної особи, включаючи такі соціальні блага, якими наділена людина, зокрема, таємницю кореспонденції особи, її житло, тощо.

Розглядаючи питання конституційного закріплення основних положень щодо правового регулювання та охорони приватної сфери людини, потрібно зосередити увагу на декількох основних аспектах.

По-перше, для повного розуміння сутності та змісту правового впливу на те чи інше об’єктивно існуюче від природи благо, в тому числі і “приватність”, нам необхідно використати відповідний правовий інструментарій, за допомогою якого ми зможемо “юридизувати” дане природне благо. Найбільш ефективним способом вказаної юридизації, на нашу думку, є закріплення у нормах права підстав та порядку відповідного юридичного регулювання та охорони суспільних відносин, щодо виникають стосовно приватності. Наслідком цього повинно стати конструювання відповідного суб’єктивного права — права на приватність.

По-друге, конструкції конституційного суб’єктивного права, на наше переконання, недостатньо. Адже Конституція України, навіть попри можливість своєї прямої дії, має доволі обмежене застосування. Положення Конституції з огляду на її вищу ієрархічність серед джерел права здебільшого визначаються основними факторами, що закріплюють національний правопорядок та напрямки розвитку галузевого законодавства. А це означає, що закладені в Конституції України підвалини правого регулювання відносин щодо приватності повинні мати комплексне, системне та єдине й одноманітне за напрямом правове забезпечення, що здійснюється різними правовими галузями. І таке забезпечення здійснюється кримінальним, адміністративним та іншими публічними галузями права. Однак у цьому аспекті потрібно відзначити певну однобокість законодавчого галузевого розвитку, що обумовлюється лише домінуванням охорони приватної сфери, з практично повним запереченням можливості регулятивного впливу на вказані відносини. Тому, ми переконані, що важливу роль у цьому питанні повинно відіграти цивільне право, яке має стати тим основоположним правовим важелем, що унормовуватиме суспільні відносини в сфері приватного життя фізичної особи. І воно з покладеною на нього місією справляється. Насамперед, новий ЦК України як одна із найновіших кодифікацій цивільного законодавства як на теренах Східної Європи, так, мабуть, усього світу, закріпив *принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини* (п. 1 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Важливість закріплення цього принципу обумовлюється тим, що, як відмічається в літературі, він спрямований на ствердження ідеї цивільного права як права приватного.² Проте слід звернути увагу і на те, що існування такого положення винятково на рівні принципу цивільного законодавства не може вважатись достатнім. Сказане обумовлюється тим, що принцип цивільного законодавства, по-перше, визначається як основне начало, найбільш загальне керівне положення (засади) цивільного права, що мають через їх законодавче закріплення загальнообов’язковий характер, водночас не наділений вищою юридичною

² Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За відп. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — Т. 1. — С. 14.

силою стосовно інших цивільно-правових норм. Другою обставиною, яка підштовхує нас до висновку про недостатність правової регламентації конституційного положення на рівні галузевого принципу, є певна обмеженість у застосуванні самих правових принципів³. І нарешті, третім є обмеженість у формулюванні самого принципу, який визначає неприпустимість свавільного втручання у сферу “особистого життя”, яка визначалась нами як категорія суттєво вужча, ніж відповідна сфера “приватності”.

Проте в цивільному законодавстві правове регулювання відносин у сфері приватності не обмежується лише закріпленням на рівні принципу. Адже ЦК України містить у главі 22 розгалужений перелік особистих немайнових прав, які сприяють фізичній особі у охороні її приватної сфери. До даних прав, зокрема, належать: право на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України), право на особисті папери (ст. 303 ЦК України) та розпорядження ними (ст. 304 ЦК України), право на таємницю кореспонденції (ст. 306 ЦК України), права, що виникають із цивільно-правового захисту інтересів фізичної особи при проведенні фото-, кіно-, теле- та відеозйомок (ст. 307 ЦК України) та охорони інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах (ст. 308 ЦК України), право на недоторканість житла (ст. 311 ЦК України) та ряд інших. Окремі права, що спрямовані на сприяння здійсненню та захист приватності фізичної особи розміщені і в інших нормативно-правових актах. Проте така різноманітність у суб'єктивних правах фізичних осіб не дає можливості здійснювати повноцінний та одноманітний вплив на всі сторони приватності фізичної особи.

З огляду на сказане, ми доходимо висновку, що для повноцінного регулювання та охорони відносин, що складаються в сфері приватності закріплення її на рівні правового принципу та низки різноманітних прав не є достатньою. Найбільш ефективним у цьому плані буде формулювання комплексного суб'єктивного цивільного права — *права на приватність фізичної особи*. При цьому відповідно до запропонованої нами класифікації особистих немайнових прав фізичної особи⁴, право на приватність повинно стати фундаментальною основою загальних (універсальних) особистих немайнових прав, які забезпечують соціальне буття фізичної особи та спрямовані на захист приватного життя фізичної особи від втручання з боку соціуму.

Тепер звернемо свою увагу на те, яким чином вирішується це питання в правових системах інших держав. Враховуючи обсягову обмеженість даної статті, ми зупинимось лише на аналізі окремих положень однієї з найбільш близької за принципами, структурою та системою до нашої правової системи — правової системи Німеччини. Аналізуючи відповідне законодавство Німеччини, слід відзначити, що загальні засади правового регулювання приватності містяться в Конституції Німеччини. Так, зокрема, в ст. 10 Основного закону Німеччини (Grundgesetz) зазначається, що: “... 1. Таємниця переписки, а рівно поштового, телеграфного та іншого електров'язку є недоторкана. 2. Обмеження можуть бути встановлені лише на підставі закону. Якщо конкретне обмеження слугує захисту основ демократичного устрою чи існування Федерації або однієї із земель, а також забезпеченню їх безпеки, то закон може передбачати, що факт обмеження не повідомляється заінтересованій особі та що разом із судовим захистом здійснюється контроль із боку спеціальних та допоміжних органів, які формуються народним представництвом”. Таке положення було дещо конкретизоване у 1983 році, коли Федеральний Конституційний Суд формально легалізував “право на інформаційне самовизначення”, яке не лише базувалось на засадах ст.ст. 1(1) та 2 (1) Основного Закону Німеччини, якими проголошувалось особисте право (Personlichkeitsrecht) на непорушність свободи, але й гарантувало право фізичній особі самостійно

³ Див.: Цивільне право України: навчальний посібник / За ред. Р.О. Стефанчука. — К.: Прецедент, 2005. — С. 14-15.

⁴ Стефанчук Р.О. Система особистих немайнових прав фізичних осіб // Юридична Україна. — 2004. — № 9. — С. 30.

визначатись щодо розголошення та використання даних, які стосуються її особи. Щоправда, дане право було дещо обмежене у випадку наявності “домінуючого публічного інтересу”, під яким слід розуміти конкретні передбачені законом випадки, за наявності яких отримання та використання персональних даних фізичної особи може здійснюватись державою чи третіми особами без повідомлення про фізичних осіб, персональні дані яких використовувались. Проте і таке втручання не повинно порушувати принципу пропорційності, тобто бути у тривалості не довше, ніж визначено законодавцем для досягнення мети, а також не використовуватись із іншою, ніж передбачено законом, метою.

Більш детального розвитку право на приватність набуло із прийняттям у 1977 році Федерального закону про захист даних (Bundesdatenschutzgesetz або BDSG), який на сьогодні зазнав суттєвих змін, особливо у зв'язку із Директивою ЄС про захист даних⁵, проте не втратив своєї загальної мети — захистити особу від порушення її особистих прав, що можуть бути спричинені обробкою її персональних даних. Ще одним важливим законодавчим актом у сфері охорони приватності людини в Німеччині можна визнати так званий закон G-10, яким закріплюються низка обмежень щодо секретності окремих із комунікацій. Попри те, що цей закон також був суттєво змінений, однак і до цих пір містить низку розбіжностей із тими вимогами, які пред'являються до законодавчих положень такого типу Європарламентом. Суттєво вплинуло на загальне регулювання та охорону приватності зміни, що були внесені до ст. 13 Основного Закону Німеччини 26 травня 1998 року, якими дозволила розміщати у приватних будинках підслуховуючі пристрої за рішенням суду. Інші ж нормативно-правові акти деталізують регулювання тих чи інших аспектів приватності, однак або на територіях окремих Земель (Länder), або вже в більш конкретних випадках, наприклад, у випадку порушення приватності в медичній, транспортній та інших сферах. А це означає, що і в Німеччині не відпрацьований єдиний юридичний механізм, який би робив можливим єдиний та одноманітний підхід щодо забезпечення регулювання та охорони сфери приватного життя.

Однак, враховуючи загальну європеїзацію цивільного законодавства, на нашу думку, конструюючи право на приватність, на нашу думку, слід виходити з того, що історичним прототипом даного права є розроблене свого часу науковцями С. Уореном (S. Warren) та Л. Брендісом (L. Brandies) так зване “right of privacy”⁶, яке в момент його виникнення трактувалось виключно як “право залишитись наодинці” (right to be alone). В подальшому дане право було трансформовано в більш загальну категорію, яка охоплює будь-які посягання з боку суспільства на приватне життя людини. Розвиток суспільства, а також різні погляди на дану проблему обумовили відсутність єдиного бачення змісту права на приватність. Так, існує думка, що право на приватність прямо пов'язано з свободою думки, совісті і релігії, свободою зборів і асоціацій, правом на справедливий судовий розгляд і правом створювати сім'ю.⁷ Натомість інші науковці стверджують, що до права на приватність слід включати право на повагу особистого життя, право володіти собою, право на таємницю цього життя і таємницю кореспонденції, право на захист особи і право на повагу до особистого статусу, при цьому розглядаючи право на сімейне життя і право володіти своїм надбанням як модифікації права на недоторканість особистого життя.⁸

Саме таке різноманіття поглядів, на нашу думку, зумовлено тим, що право на приватність за своєю суттю є складною та багатогранною категорією. На нашу думку, найбільш доцільним є поділ права на приватність на три підгрупи: а) права, що визнають (юридично “закріплюють”)

⁵ Federal Act on Data Protection («BDSG»), January 14, 2003 (Bundesgesetzblatt, Part I, No 3, 66 January 2003) <http://www.datenschutz-berlin.de/recht/de/bdsg/bdsg03.htm>.

⁶ Warren, S.D.; Brandies, L.B. The right of Privacy [1890] Harv. Law Rev. # 4. — p. 193-220.

⁷ Гом'єн Д., Харріс Д., Зваак Л. Європейська конвенція про права людини і Європейська соціальна хартія: права і практика. — М., 1998.

⁸ Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. — М., 1993.

за вказаною особою її приватність та дають можливість визначати її обсяг та зміст; б) права, що забезпечують недоторканість приватності; в) права, що забезпечують таємницю приватності.

З огляду на все зазначене вище, а також враховуючи різноманітність проявів приватності, нами пропонується запровадити *єдине право на приватність*, зміст якого могли б скласти наступні повноваження:

— *можливість мати своє приватне життя*, тобто здатність фізичної особи бути носієм цього особистого немайнового блага і мати його в порядку, що передбачений законом;

— *можливість самому визначати свою приватну сферу життя*. Для даного повноваження характерним є те, що закон не передбачає переліку можливих чи необхідних діянь, якими особа могла б здійснити своє право на визначення свого особистого життя, тобто можливість самостійно, на власний розсуд вирішувати, яким чином визначати, організовувати та проводити своє особисте життя, залежно від власних інтересів та мети;

— *можливість ознайомлення інших осіб із обставинами свого (приватного) особистого життя* — особа самостійно визначає коло тих осіб, що можуть володіти інформацією про її особисте життя. Проте слід відмітити, що у випадках, що прямо передбаченні законом, в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини це особисте немайнове право може бути обмежено;

— *можливість дозволяти чи забороняти втручатися в своє право на приватність*. Це означає, що особа самостійно визначає можливість сторонніх втручатися в своє приватне життя чи ні. Проте слід відзначити, що є ряд випадків, коли таке втручання може здійснюватися без згоди на те даної особи. Ми погоджуємось із висловленою в літературі думкою про доцільність визначення таких понять, як “свавільне” (незаконне) і “легальне” (законне) втручання в сферу приватного життя.⁹

— *можливість зберігати у таємниці обставини свого приватного життя*, означає, що фізична особа має право не розголошувати обставини свого особистого життя самостійно, а також вимагати такого нерозголошення від інших осіб, які володіють такою інформацією;

— *можливість вимагати захисту права на приватність*, тобто можливість використовувати у разі порушення права на приватність загальні та спеціальні способи захисту.

З огляду на це можна дійти висновку, що право на приватність буде доволі складним за своїм змістом і включатиме в свою структуру сукупність прав, спрямованих на захист права особи на особисте життя, зокрема право на особисте та сімейне життя; право на недоторканість житла; право на недоторканість кореспонденції; право на особисту документацію; право на медичну, банківську, нотаріальну та іншу таємницю, що стосується особи та її приватного життя; інші права, які прямо чи опосередковано стосуються життя особи і порушення яких може завдати її шкоди.

Беручи до уваги вищенаведене, вважаємо за доцільне *право на приватність* розуміти як *особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує соціальне буття людини у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, можливість втручання в які визначається самою особою або рішенням суду, у передбачених законом випадках*. Однак такий висновок може слугувати лише відправною точкою в щодо інших питань стосовно права на приватність. Одним із можливих напрямків таких досліджень може бути дослідження обмежень щодо здійснення даного права, які обумовлені сферою публічності осіб — носіїв цього права. І саме в цей напрям, на нашу думку, потребує наступних наукових розвідок.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 2 від 7 жовтня 2005 року)*

⁹ Бобрік В.І. Свобода діяльності засобів масової інформації і право на уриваність: пошук правового компромісу // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — №9. — С. 56.